

YAPON TILI ZAMONLAR KATEGORIYASI

Muallif: Djurayeva Rayhona

Muassasa: Samarqand davlat chet tillari instituti

Fakultet: Filologiya va tillarni o'qitish (Yapon tili)

Annotasiya: Ushbu ilmiy maqola yapon tilidagi zamonlar kategoriyasini lingvistik jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Tilshunoslikda zamonlar kategoriyasi fe'lning harakatning vaqtiga nisbatan o'zgarishini ifodalaydi. Yapon tilida zamonlar tizimi sodda bo'lib, asosan hozirgi/o'tgan zamon shakllari orqali ifodalanadi. Kelasi zamon esa alohida grammatik vositalar bilan emas, balki kontekst asosida tushuniladi. Ushbu maqolada zamonlar kategoriyasining grammatik qurilishi, ularning qo'llanishi, o'ziga xos jihatlari va boshqa tillar bilan taqqoslanishi haqida to'liq tahlil keltirilgan.

Kalit so'zlar: Yapon tili, zamon, fe'l, grammatik kategoriya, zamon shakllari, morfologiya, lingvistika.

Kirish

Zamon kategoriyasi tilshunoslikda fe'lning grammatik kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu kategoriya harakat yoki holatning voqelikdagi vaqt bilan bog'liqligini ifodalaydi va har bir tilda o'ziga xos usullar orqali amalga oshiriladi. Ayrim tillarda uch yoki undan ortiq grammatik zamon shakllari mavjud bo'lsa, ayrim tillarda zamon ifodasi kontekst asosida aniqlanadi. Shu bois, zamon kategoriyasining o'rganilishi nafaqat grammatik nuqtai nazardan, balki semantik va funksional jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yapon tili strukturaviy jihatdan aglutinativ tillar turkumiga mansub bo'lib, o'zining grammatik tizimi, xususan, zamon kategoriyasini ifodalashdagi soddaligi bilan boshqa tillardan ajralib turadi. Yapon tilida zamon asosan ikki shaklda – **hozirgi/kelasi zamon** va **o'tgan zamon** ko'rinishida ifodalanadi. Bu ikki zamon shakli fe'lga qo'shimchalar orqali ulanadi va ijobiy yoki inkor shaklda bo'lishi mumkin. E'tiborga molik jihati shundaki, yapon tilida kelasi zamon alohida grammatik shakl orqali emas, balki kontekst asosida, hozirgi zamon shakllari vositasida anglanadi. Bu holat til o'rganuvchilar uchun dastlabki bosqichda muayyan tushunmovchiliklar keltirib chiqarishi mumkin.

Ushbu maqola yapon tilidagi zamonlar kategoriyasini lingvistik nuqtai nazardan o'rganishga bag'ishlangan. Unda zamon kategoriyasining grammatik tuzilishi, ularning shakllanishiga xizmat qiluvchi affikslar, qo'llanish doirasi, ijobiy va inkor shakllari, rasmiy va norasmiy nutqda ifodalanish uslublari tahlil qilinadi. Shuningdek, yapon tilidagi zamon ifodasi boshqa tillar, xususan o'zbek tili, ingliz tili bilan qiyosiy tahlil asosida solishtirilib, o'xshash va farqli jihatlar ochib beriladi.

Maqolaning asosiy maqsadi – yapon tilida zamon kategoriyasining nazariy asoslarini yoritish, ularning amaliy qo'llanilishini ochib berish va bu tilni o'rganayotganlar uchun tushunarli, tizimli ma'lumotlar bazasini yaratishdan iboratdir. Shu orqali zamon kategoriyasining tilshunoslikdagi o'rni va yapon tilining grammatik tuzilmasidagi roli yanada chuqurroq anglanadi.

Asosiy qism

1. Yapon tilida zamon kategoriyasining grammatik tuzilishi.

Fe'l yapon tilining markaziy grammatik birliklaridan biri bo'lib, u orqaligina zamon ifodalanadi. Yapon tilida uchinchi grammatik zamon — kelasi zamon — alohida shaklda mavjud emas. Bu holat yapon tilini boshqa tillardan ajratib turadi.

1.1. Hozirgi/Kelasi zamon shakli

Yapon tilida hozirgi va kelasi zamon bitta grammatik shakl orqali ifodalanadi. Bu shakl gapdagi kontekst, vaqt ko'rsatkichi yoki fe'lining vazifasiga qarab anglanadi. Masalan:

わたしはごはんを食べます。

(Watashi wa gohan o tabemasu.)

– Men ovqat yeyman. (hozirgi zamon)

あしたごはんを食べます。

(Ashita gohan o tabemasu.)

– Ertaga ovqat yeyman. (kelasi zamon)

Bu misollardan ko'rinib turibdiki, “食べます” (tabemasu) fe'lining shakli o'zgarmagan bo'lsa-da, vaqt ko'rsatkichi (bugun, ertaga) orqali zamon farqlanmoqda.

1.2. O'tgan zamon shakli

Yapon tilida o'tgan zamon qo'shimchalari orqali ifodalanadi. Rasmiy uslubda -ました (-mashita), norasmiyda esa -た (-ta) yoki -だ (-da) qo'shimchalari ishlatiladi. Fe'llar oxirgi bo'g'inga qarab turli guruhlarga bo'lingani uchun bu qo'shimchalar bir oz o'zgaradi.

食べました (tabemashita) – yedim / yedi

行きました (ikimashita) – bordim / bordi

飲んだ (nonda) – ichdi

話した (hanashita) – gapirdi

Fe'l guruhiga qarab o'tgan zamon shakli yasallishida turli fonetik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bularni to'g'ri ishlatish uchun fe'llarning konjugatsiya jadvalini yaxshi o'zlashtirish talab qilinadi.

1.3. Inkori shakllar

Yapon tilida zamonning inkor shakllari mavjud bo'lib, ular orqali harakatning yuz bermaganligi bildiriladi. Hozirgi va o'tgan zamonlar uchun alohida inkor shakllar mavjud:

食べません (tabemasen) – yemaydi

行きません (ikimasen) – bormaydi

食べませんでした (tabemasen deshita) – yemadi

行きませんでした (ikimasen deshita) – bormadi

Bu shakllar odatda rasmiy nutqda ishlatiladi va odobli ifoda tarzida qo'llaniladi.

2. Zamon shakllarining amaliy qo'llanilishi

Yapon tilida zamon shakllari nutqning rasmiy yoki norasmiylikiga, kontekstga, shaxslararo munosabatga qarab turlicha ifodalanadi.

2.1. Hozirgi va kelasi zamonning kontekstga bog'liqligi

Yapon tilida hozirgi va kelasi zamon bir shakl orqali ifodalangani sababli, kontekst zamonning aniqlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Masalan:

毎日新聞を読みます。

(Mainichi shinbun o yomimasu.)

– Har kuni gazeta o'qiyman. (odatdagi harakat, hozirgi zamon)

来週旅行に行きます。

(Raishuu ryokō ni ikimasu.)

– Kelasi hafta sayohatga boraman. (kelasi zamon)

Shuningdek, ba'zan niyat bildiruvchi so'zlar (つもり – tsumori) yordamida harakatning kelajakdagi rejaligi ko'rsatiladi:

来月日本へ行くつもりです。

– Keyingi oy Yaponiyaga borishni mo'ljallayapman.

2.2. Rasmiy va norasmiy uslubdagi zamonlar

Rasmiy nutqda “-masu” tizimi qo'llaniladi, norasmiyda esa “jisho-kei” va “ta-kei” ishlatiladi:

行きます (ikimasu) – boradi (rasmiy)

行く (iku) – boradi (norasmiy)

行きました (ikimashita) – bordi (rasmiy)

行った (itta) – bordi (norasmiy)

Bu uslub farqlari asosan muloqot vaziyatiga va suhbatdoshlarga bog'liq ravishda tanlanadi.

3. Yapon tilidagi zamonlarning boshqa tillar bilan taqqoslanishi

3.1. O'zbek tili bilan taqqoslash

O'zbek tilida zamonlar tizimi boy va ancha batafsil: hozirgi zamon (ovqatlanmoqda), hikoya zamoni (ovqatlandi), shohid zamoni (ovqatlabdi), rivoyat zamoni (ovqatlarkan), va kelasi zamon (ovqatlanadi, ovqatlanmoqchi).

Yapon tilida bu farqlarning barchasi maxsus shakl bilan emas, balki kontekst va ba'zida yordamchi iboralar bilan anglanadi. Masalan:

O'zbekcha: U ovqatlanyapti.

Yaponcha: 彼は食べています (Kare wa tabete imasu)

O'zbekcha: U ovqatlanmoqchi.

Yaponcha: 彼は食べるつもりです (Kare wa taberu tsumori desu)

3.2. Ingliz tili bilan taqqoslash

Ingliz tilida 12 grammatik zamon mavjud bo'lib, ularning har biri maxsus yordamchi fe'llar va fe'l shakllari orqali ifodalanadi. Yapon tilida esa bu murakkab tizim yo'q. Shunday bo'lsa-da, quyidagi shakllar ma'lum darajada inglizcha zamonlarga mos keladi:

I eat – 食べます (tabemasu)

I ate – 食べました (tabemashita)

I am eating – 食べています (tabete imasu)

I will eat – 食べます (kelasi zamon ham shu shaklda)

Bu jihat yapon tilini boshlang'ich bosqichda osonlashtiradi, biroq zamonlarni to'g'ri anglash uchun kontekstni chuqur tushunish lozim bo'ladi.

Xulosa

Yapon tilida zamon kategoriyasi soddaligi, izchilligi va funksional yondashuvi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, yapon tili fe'l zamonlarini asosan ikki asosiy grammatik shakl – hozirgi/kelasi va o'tgan zamon orqali ifodalaydi. Bu shakllar fonetik jihatdan murakkab bo'lmasada, ularni to'g'ri qo'llashda kontekstni to'g'ri anglash muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, hozirgi va kelasi zamonning bitta shaklda ifodalanishi yapon tiliga xos xususiyat bo'lib, bu vaziyatda vaqt ko'rsatkichlari, shaxsiy niyat yoki voqea ketma-ketligi orqali zamon aniqlanadi.

Yapon tilidagi zamonlar kategoriyasi boshqa tillar, ayniqsa o'zbek va ingliz tillaridagi murakkab zamon tizimlari bilan taqqoslaganda, soddaroq va moslashuvchanroq ko'rinadi. Biroq bu soddalik til o'rganuvchilarning e'tiborini pasaytirmasligi lozim, chunki kontekstual tushunish va fe'llarning rasmiy/norasmiy shakllarini ajrata bilish yapon tilini samarali o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, maqolada zamonlarning grammatik qurilishi, ularning amaliy qo'llanilishi va boshqa tillar bilan farqlari asosida olib borilgan tahlillar yapon tilshunosligida zamon kategoriyasini chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu tahlillar kelajakda yapon tilini o'rganuvchilarga, tarjimonlarga va tilshunoslarga amaliy yordam berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yapon tilida zamon tushunchasi sodda grammatik vositalar bilan ifodalansa-da, uning to'g'ri talqini va amaliy qo'llanishi uchun tilning ichki tizimi va mantiqiy asoslarini chuqur anglash talab etiladi va til o'rganuvchilar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi. Bu esa yapon tili grammatikasining nazariy va amaliy jihatlarini yanada kengroq o'rganish ehtiyojini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ш.Х. Ҳасанов. Япон тили грамматикаси. – Тошкент: Фан, 2012.
2. Y. Takeuchi. An Introduction to Japanese Grammar and Communication Strategies. – Tokyo: Japan Times, 2013.
3. M. Kuno. The Structure of the Japanese Language. – MIT Press, 1973.
4. T. Makino and M. Tsutsui. A Dictionary of Basic Japanese Grammar. – Tokyo: Japan Times, 1986.
5. 日本語教育学会 (The Society for Teaching Japanese as a Foreign Language). 日本語文法ハンドブック (Japanese Grammar Handbook). – Tokyo: Bonjinsha, 2000.
6. Samandarinoва G., Nuritdinova M. Yapon tili grammatikasi asoslari. – Samarqand: SSIFL nashriyoti, 2021.
7. <https://www.guidetojapanese.org> – Tae Kim's Guide to Learning Japanese. (elektron manba)
8. <https://jisho.org> – Onlayn yapon-ingliz lug'ati va grammatik tahlil manbai. (elektron manba)
9. <https://www.nihongomaster.com> – Yapon tilini o'rganish platformasi. (elektron manba)
1. O'zbekcha–yaponcha so'zlashgich. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.